

Jubileuszowe „żniwo u Prusa”. Materiały z międzynarodowej sesji prusowskiej w 1997 r., pod red. Zbigniewa Przybyły, Częstochowa 1998, s. 564, 2 wklejki ilustr. Instytut Filologii Polskiej WSP w Częstochowie, *Jubileusz Pozytywistów*. T. 3. Red. serii Z. Przybyła.

Tom *Jubileuszowe „żniwo u Prusa”* zawiera materiały z międzynarodowej sesji prusowskiej zorganizowanej w 1997 roku przez Instytut Filologii Polskiej WSP w Częstochowie w 150. rocznicę urodzin pisarza i 100. rocznicę I wydania *Faraona*.

Publikacja składa się z 4 części. Pierwsza, zatytułowana *Sercu serc*, obejmuje: *Poetycki hołd Bolesławowi Prusowi*, wybór opinii: *Niejubileuszowe głosy o Prusie* oraz artykuł wprowadzający Z. Przybyły *Sesja prusowska w Częstochowie na tle współczesnej prusologii*.

Tom składa się z 37 szkiców autorów pochodzących z 23 ośrodków naukowych (14 krajowych i 9 zagranicznych). Zgrupowano je w działach: *Prus-artysta*, *Prus-publicysta*, *Recepcja twórczości*. Dodatkowo zamieszczono *Dyskusję* (oprac. Z. Przybyła), fragmenty *Recenzji wydawniczej tomu pióra Stanisława Fity i Noty o autorach* łącznie z fotografiami. Publikację zaopatrzone w indeksy (utworów Prusa, osób).

Dział *Prus-artysta* tworzy 12 artykułów dotyczących: *Lalki* (8 referatów), *Katarynki*, *Emancypantek*, *Ze wspomnień cyklisty*, *Najogólniejszych ideałów życiowych*, oraz 3 prace na temat wybranych zagadnień z twórczości pisarza (filozofia życia, miejskość, naturalizm). W otwierającym dział szkicu *Prusa filozofia życia* Grażyna Borkowska, wychodząc od stwierdzenia, iż „właściwym obiektem zainteresowań autora *Lalki* jest fenomen istnienia”, określa witalistyczny egalitaryzm Prusa i egzystencjalne nachylenie jego pisarstwa. Tadeusz Bujnicki, rozpatrując kwestię *Jak jest zrobiona „Katarynka”?*, w swojej interpretacji tej, zapomnianej, jego zdaniem, badawczo noweli analizuje jej istotne cechy strukturalne (kompetencje narratora, relacje przestrzenne, realia socjologiczne, rolę pana Tomasza jako obserwatora, „nowelistyczną niespodziankę” powiązaną z tytułowym przedmiotem). Zbigniew Przybyła porównuje koncepcje psychiki bohaterów głównych powieści Prusa z jego poglądami etycznymi w traktacie *Najogólniejsze ideały życiowe*, w których zostały określone relacje między uczuciami, myślą i wolą. Hana Voisine-Jechova umiejscowiła narrację *Lalki* w kontekście powieści europejskiej II połowy XIX wieku, opartej w dużej mierze na motywach pomyłki, nieporozumienia i rozczarowania. Wielowarstwowość narracyjna powieści implikuje jej wieloraką lekturę.

Kolejne artykuły przynoszą propozycje wzbogacające współczesną wiedzę o *Lalce*. Jolanta Sztachelska w artykule *Bolesław Prus — w mieście, czyli w centrum świata* podkreśla „wspaniałe wyobrażenie przestrzenne” Prusa, który mimo pochodzenia szlacheckiego posiada świadomość artystyczną ukształtowaną pod wpływem cywilizacji urbanistyczno-przemysłowej. Miejskość jawi się tu jako specyficzna kategoria jego pisarstwa. Anna Janicka (*Stanisław Wokulski — pozytywistyczne powroty do bezsilności*) uznała Wokulskiego za „literacki znak i psychologiczny zapis” pokolenia postyczniewego, które swą bezsilność — z powodu bezradności scjentyzmu — próbuje przełamać ucieczką do wartości uniwersalnych. Artykuł Anety Mazur (*Jeszcze o kamieniu w „Lalce”*) przynosi kolejne, po interpretacjach T. Budrewicza, E. Paczoskiej i Z. Przybyły, odczytanie sceny samobójstwa Wokulskiego w Skierniewicach, tym razem w odniesieniu do filozofii Schopenhauera (antynomia: wola życia—pragnienie niebytu). Marta Rabikowska w artykule *Sprawa kobieca w „Lalce”, czyli mizoginizm zneutralizowany* poddaje powieść Prusa feministycznej interpretacji. Zdaniem autorki, w utworze mamy „artefakt jednej kobiety, pomnożony przez wyglądy swych klonów, w dodatku artefakt uszkodzony: z dala od ideału, zdewaluowany symbol kobiecości, kobiecość bez podmiotu”. Sprawę kobiecą w *Lalce* podejmuje też Wioletta Długosz w artykule *Tuż przed... Preludia sytuacji intymnych w „Lalce” Prusa*, gdzie udowadnia tezę, iż w powieści „egzemplifikuje się wyłącznie warstwa preerotyczna”, co nie pozwala bohaterom ulec instynktom. Bogdan Burdziej próbuje odczytać ze struktury powieściowej *Lalki* (motywy, epizody, zdarzenia) zapowiedzi pogromu warszawskiego w 1881 r., uznając „awanturę” antyżydowską jako swoistą projekcję utworu. Tomasz Sobieraj traktuje *Lalkę* Prusa i *Warszawę* Gawalewicz jako dwie wizje

„rozkładu społecznego”. Podobieństwa widoczne są w turpistycznych opisach zjawisk, ocenie polskiego społeczeństwa, personalnych zapożyczeniach z *Lalki* u Gawalewicza, którego powieść przynosi — ciekawsze niż w *Lalce* — opisy kultury popularnej. Paulina Mądry w artykule *Funkcja listów w „Lalce”* przeprowadza klasyfikację gatunkową powieściowej korespondencji, określa wpływ epistolografii na kompozycję tej powieści.

W szkicu *Między Bogiem a fosforem. Spór o filozofię i lektura Tomasza à Kempis w „Emancypantkach” Prusa* Renata Stachura rozważa powiązania między epistemologiczno-metafizyczną teorią Dębickiego a religią i etyką chrześcijańską. Henryk Michalski ukazuje Prusową koncepcję naturalizmu „jako systemu poznawczego, zawierającego [...] określoną wizję sytuacji człowieka, a nie tylko jako teorii rzeczywistości przedmiotowej”. Prus jako konsekwentny naturalista (naukowiec) korzysta z matematycznego pojęcia przestrzeni topologicznej i w tym sensie zdaniem autora był dekonstrukcjonistą. Tadeusz Budrewicz w artykule *Farys spieszony. Wokół „Ze wspomnień cyklisty”* stwierdza, iż „krytycznym punktem odniesienia dla Prusa nie było pokolenie modernistów, lecz zmitologizowany przez nie [...] erotyzm”; motyw farysowy realizowany jest przez motyw drogi i fakt, że „Fitulski czuje się farysem” (241).

Dział *Prus-publicysta* obejmuje 9 referatów, których tematyka oparta na *Kronikach* Prusa posłużyła autorom do określenia sądów i uwag pisarza o zagadnieniach kulturalnych, społecznych i politycznych. Krzysztof Stępnik w obszernym artykule charakteryzuje poglądy i styl Prusa-statysty na podstawie *Kronik* z lat 1874—1887, z których wyłania się obraz Polski jako „krajiny ironicznej szczęśliwości”; pojęcie narodu zaś obejmuje kilka elementów: ewolucjonizm, darwinizm, ideologia postępu, stereotypy etniczne, na które składają się głównie „wady masochistyczne”. Jerzy Konieczny zaś omawia zbieżne poglądy Kraszewskiego, Sienkiewicza i Prusa na temat zastraszającego się konfliktu polsko-niemieckiego, zaborczej polityki Niemiec i kanclerza Bismarcka, za którego przyczyną „wytykano akceptację militarystyki i aprobatę szowinizmu pruskiego narodu niemieckiemu”.

Tematykę kulturalną publicystyki Prusa otwiera szkic Czesławy Mykity-Glensk pt. *Bolesław Prus a Śląsk*, w którym badaczka przedstawia typologię związków pisarza ze Śląskiem: osobiste kontakty z regionem; ślady tematów i motywów śląskich w twórczości, stopień popularności jego dzieł na Śląsku (druki w prasie, przeróbki oryginałów, adaptacje sceniczne). Z badań nad płockim życiem kulturalnym wyrósł artykuł Barbary Konarskiej-Pabiniak *Wielkomięski dziennikarz Prus o Płocku i okolicy*. Autorka omawia szczegóły związane z trzema pobytami pisarza w Płocku na podstawie ich odbicia w publicystyce Prusa: *Kartki z podróży* i *Wistą do Płocka*. Z kolei Elżbieta Humnikowa konfrontuje rolę felietonu w Polsce i Wiedniu. Genезy tzw. felietonu wiedeńskiego doszukiwano się w XVIII-wiecznej kulturze salonowej jako odpowiednik salonowej konwersacji, a prekursorem tego, rozwijającego się w atmosferze kawiarni, gatunku — „medium wiedeńskiego impresjonizmu” był Moritz Gottlieb Saphir. Tokijski polonista Tokimasa Sekiguchi główną część swego szkicu poświęcił omówieniu cyklu felietonów pisarza *Japonia i Japończycy*, z których Japonia wyłania się przede wszystkim jako egzotyczny naród wojowników. W konkluzji wywodów czytamy, iż w studium Prusa „stereotypowa Japonia w świadomości późniejszych Polaków odnajduje [...] swój piękny archetyp”. Zofia Mocarska-Tycowa w szkicu *Bolesław Prus o malarstwie* pisze, że na poglądy estetyczne pisarza, kształtowane w wyniku studiów nad Taine’em i Veronem, wywarł wpływ Witkiewicz; samego Prusa charakteryzował odbiór analityczny (nie literacki) obrazu, doszukiwał się w nim wartości poznawczych, dlatego malarstwo współczesne (rodzajowe) przedkładał nad historyczne. Natomiast klasyczny już tekst Z. Szwejkowskiego *O teatrzykach ogródkowych* znalazł ciekawe dopełnienie w artykule Mirosława Łapota, który odtwarzając poglądy pisarza w tej sprawie, skupił się na takich zagadnieniach, jak aktorzy, repertuar, publiczność, rola teatrzyków. Andrzej J. Zakrzewski podjął się przedstawienia na podstawie *Kronik* stanu zdrowotnego i wiedzy sanitarno-higienicznej społeczeństwa polskiego II połowy XIX w.

Dział ostatni, *Recepcja twórczości* (13 pozycji), otwiera artykuł Janiny Kulczyckiej-Saloni *Prus a potomność*, przynoszący rekonstrukcję historii odbioru spuścizny literackiej Prusa w okresie powojennym, kiedy pisarza powołano na reprezentanta dawnej literatury polskiej dla czytelnika żyjącego w powojennej rzeczywistości polityczno-społecznej. Uczona odwołuje się do swojej po-

lemiki ze słynną rozprawą Jana Kotta, który analizując *Lalkę* z punktu widzenia marksistowskiego literaturoznawstwa, uznał ją za powieść o kapitalizmie. Natomiast przeglądu i oceny prusologicznego dorobku J. Kulczyckiej-Saloni podjął się Maciej Kotowski, który zwrócił uwagę na metodologię i częściowo utylitarny charakter prac uczzonej, badającej światopogląd i program ideowy pisarza, wpływy obce, rolę naturalizmu w twórczości Prusa oraz jej krytycznoliteracką i społeczną recepcję.

Dwa kolejne artykuły poświęcono szkolnej recepcji twórczości Prusa. Bronisława Kulka zajęła się okresem 1872—1918; analizuje podręczniki, programy nauczania, sprawozdania gimnazjalne, dowodząc, iż przedmiotem szkolnej lektury Prusa są głównie nowele podejmujące tematykę bliską wyobraźni dziecka, natomiast powieści (zwłaszcza *Placówka*, *Faraon*) stanowią lekturę domową, prywatną. Zofia Budrewicz rozpatruje twórczość Prusa jako tekst szkolnej czytanki, której rolę spełniają przede wszystkim utwory podlegające kryterium tematycznemu (nie artystycznemu) i ukazujące świat dziecka (*Sieroca dola*, *Anielka*, *Grzechy dzieciństwa*) w powiązaniu lub na tle przyrody.

Zygmunt Machwitz (*Filmowy „Faraon” jako światowej rangi fenomen artystyczny*), porównując pierwowzór literacki *Faraona* i jego adaptację filmową, dochodzi do wniosku, iż fenomenowi powieściowemu Prusa odpowiada arcydzieło Jerzego Kawalerowicza, a oba dzieła zajmują podobne miejsca w swoich dziedzinach sztuki.

Cykl prac o zagranicznej recepcji pisarstwa Prusa rozpoczyna artykuł Heleny Cybienko, która pisząc o związkach *Lalki* z literaturą rosyjską, wskazuje na zbieżności między powieścią Prusa a *Anną Kareniną* (typologiczne podobieństwa) i *Zbrodnią i karą* (analiza psychologiczna). Równocześnie autorka kreśli dzieje recepcji (popularności) Prusa w Rosji, konkludując w dyskusji, iż „twórczość Prusa i jego powieść *Lalka* wciąż są przedmiotem zainteresowania i badań rosyjskich polonistów”.

Anna Majkrzak i Marzena Zabierzeńska-Kucharska w komunikacie *Bolesław Prus w Czechach* przedstawiły sprawy czeskie w życiu i publicystyce Prusa, sporządziły wykaz czeskich przekładów utworów i omówiły historycznoliteracki i społeczny odbiór autora *Lalki* w Czechach. Z kolei František Všetického, przypominając wpływ procesu sądowego o skradzioną lalkę w Brnie na ukształtowanie się utworu Prusa i jego tytułu, określa związki *Lalki* z czeskimi powieściami Jaroslava Vrchlicky’ego (*Lalki*) i Franciszka Xaverego Šaldy (*Lalki i robotnicy boży*), które łączy pokrewieństwo formy i dominująca w nich atmosfera pesymizmu. Jozef Hvišić zajął się porównaniem sześciu wydań *Faraona* w Słowacji w kontekście diachronicznej intertekstualności przekładu, zarazem odpowiadając na trzy pytania: dlaczego powstały słowackie przekłady, jaka jest ich semantyka i jakie są relacje między przekładami a oryginałem Prusowskim.

Dorothea Müller-Ott dokonuje oceny niemieckiej edycji *Faraona* z 1988 roku (wyd. I 1952), wskazując na skróty, opuszczenia, uzupełnienia oryginału w przekładzie niemieckim, używanie synonimów i odbicie w tłumaczeniu regionalnych różnic języka niemieckiego. Komunikat Istvána D. Molnára dotyczy węgierskiej recepcji twórczości Prusa (wraz z bibliografią przekładów dzieł pisarza), rozważanej w kontekście odbioru innych powieści polskich w dwóch przedziałach czasowych: 1880—1944 i po 1945 r. Natomiast artykuł Ewy Teodorowicz-Hellman zawiera przegląd portretów pisarskich Prusa w szwedzkich encyklopediach i słownikach, podręcznikowych historiach literatur, kompendiach, antologiach; dołączono też bibliografię przekładów Prusa na język szwedzki. Ostatni szkic, opracowany przez Ryszarda Löwa, dotyczy recepcji Prusa „w domenie hebrajskiej”; autor stwierdza dysproporcję między opracowaniami danych bio-bibliograficznych, komentarzami historycznoliterackimi a nikłą liczbą przekładów utworów pisarza.

Pod względem edytorskim tom może służyć jako wzór tego typu publikacji. Duży format (8°), imponująca objętość (564 stron), barwna okładka foliowana, na której znajdują się reprodukcje: portretu Prusa pędzla Zdzisława Jasińskiego oraz (na s. 4 okładki) okładek dziewięciu reprezentatywnych (zapewne zdaniem redaktora) pozycji prusologicznych. Wewnątrz tomu (s. 5—8) również w barwnej ikonografii zamieszczono reprodukcje zdjęć Nałęczowa, tamtejszego muzeum pisarza i pomnika Prusa na Powązkach. Każdy artykuł wzbogacony jest angielskim streszczeniem, a w wy-

padku badaczy z ośrodków zagranicznych dodatkowo zamieszczono streszczenie w rodzimym języku referenta. Skromna errata dodatkowo świadczy o rzetelności edytorskiej wydawcy i redaktora serii.

Wolno chyba — za Recenzentem wydawniczym — żywić nadzieję, iż „prezentowany tom będzie ważną pozycją we współczesnej prusologii”.

ARKADIUSZ FRANIA